

УДК 37(477.43/44)“18”:37(470+571)

В.С.Перерва

**“Царські дні” в церковних богослужіннях
Подільської єпархії XIX – початку XX ст.**

У даній статті аналізується запровадження “царських днів” у церковні богослужіння Подільської єпархії XIX – поч. XX ст. та їх вплив на церковне життя прихожан. Автор спирається на відомості єпархіальної преси та неопубліковані джерела з архівосховищ Києва.

Ключові слова: Царський день, Подільська єпархія, Російська Православна Церква, богослужіння, православний храм, імператор, духовенство.

Вивчення історії Церкви все більше привертає увагу вітчизняних дослідників. Проте, внаслідок певної “секуляризованості” сучасної історіографії автори більше зосереджують увагу на історичному розвитку зовнішніх атрибутів церковного життя, які мали безпосередній зв’язок із загальною історією (єрархія, церковнопарафіяльна освіта тощо). Втім, в умовах невіддільності Церкви та держави навіть окремі внутрішні аспекти релігійного побуту населення мали пряме відношення до загальнодержавної історії. Не винятком тут були й церковні богослужіння, які в часи існування Російської імперії свідомо насичувалися різноманітною не суто церковною інформацією з метою виховання російського патріотизму в українських мирян та вироблення у них особливого ставлення як до правлячого імператора, так і взагалі до монархічної влади. Особливе місце в даному відношенні посідають “царські дні”, які відсутні в сучасних церковних календарях України та Росії, проте в свій час мали надзвичайно вагомий вплив на релігійне життя як православних, так і інославнос та іновірців (нехристиян).

Щороку в кожному храмі Поділля обов’язково відзначалося кілька десятків таких нерелігійних свят. Якщо врахувати, що в часи існування кріпаччини залежних селян в такі дні звільняли від панщини і карали поміщиків за відповідні порушення, то можна констатувати, що такі торжества мали в церковному житті тогочасних подолян хоч і не ініційоване церковно, проте помітне вшановування. Тому дана проблематика є досить актуальною для всебічного вивчення різних аспектів церковної історії та простеження зв’язків церковного і державного життя в умовах невіддільності Церкви та держави.

На жаль, даний аспект церковної історії практично недосліджений в сучасній історіографії і внаслідок своєї значущості потребує окремого розгляду. В одній з наших монографій ми дослідили побутування таких на теренах Південної Київщини (Надросся)¹, проте в кожному регіоні (в т.ч. на Поділлі) “царські дні” мали чимало регіональних особливостей, вартих наукового розгляду. Тому метою даної праці є розгляд місця, мети та значення вищезазначених державних свят в церковному житті Подільської єпархії XIX – початку XX ст.

Загалом православні богослужіння часів Російської імперії рельєфно відрізнялися від попередніх та сучасних саме наявністю розгалуженої мережі “царських днів” та особливою увагою до російського імператора як помазаника Божого. На Поділлі XIX – початку XX ст. не відбулося жодного богослужіння без згадки про монархів та їхніх найближчих родичів, котрі щоразу згадувалися в ектеніях. Під час особливо урочистих свят в імператорському домі Романових виголошувався повний текст титулу російського імператора, який відразу ж по інкорпорації Поділля до складу Росії було надіслано до кожного православного храму правобережних епархій. Відповідно, у храмах Подільської епархії звучав повний титул імператора, який був сповнений різних географічних назв, маловідомих пересічному подільському мирянину і був покліканий на пробудження усвідомлення величі православного самодержця².

Крім цього, в літургійну практику була запроваджена велика кількість так званих “царських служб” на честь кожної значної події у родині Романових. Ними були день вступу на престол імператора, день його коронації, дати народження і тезоіменитства всіх членів його сім’ї, обручення і вінчання монаршої пари, а пізніше – ще й дні врятування імператора від руки вбивці чи його спасіння у залізничній катастрофі. Імператорські родини часом були досить чисельними, а тому таких святкових днів було чимало.

Так, 9 листопада 1797 р. подільським благочинним було надіслано табелі з переліками таких “высококоржественных дней”, серед яких було 12 днів народження членів імператорського дому, 9 тезоіменств, день коронації, вступу на престол тощо³. З часом же імператорські родини зростали та розгалужувалися, а тому кількість “царських днів” протягом дореформеної епохи зростала.

Якщо значуще монарше свято випадало на дні суворого посту, то святкування переносили на інший час, проте ні в якому разі не опускали. Таких нюансів існувала велика кількість і оскільки в церковному статуті про них нічого не згадувалося, то священики не раз опинялися в скрутній ситуації, шукаючи виходу разом з духовною владою. Так, один з парафіяльних настоятелів у 1875 р. просив архієрея пояснити – яку літургію служити, якщо день вступу на престол імператора випадає на 1-й тиждень великого посту, оскільки “і статуту при церквах не має про це та й священики по-різному служать”⁴. Архієрей та духовна консисторія, розглянувши даний прецедент, вирішили, що святкування з 1-го тижня посту слід перенести на недільний день, а в будні інших тижнів – служити під час “царського дня” літургію Іоанна Златоустого, яка взагалі-то у великий піст служиться лише в неділі та великі церковні свята. Проте, священики і надалі по-різному відзначали державні свята церковними богослужіннями, оскільки подібні питання піднімалися перед епархіальною владою через кілька десятиліть.

У дні коронації та вступу на престол після літургії і аж до вечірньої цілий день урочисто били в дзвони, роблячи лише невеликі перерви для відпочинку

дзвонарів⁵. Так, 29 січня 1816 р. відбулося обручення великої княгині Катерини Павлівни з принцем Віттенберським Фрідріхом Вільгельмом. У всі храми Поділля надійшло розпорядження “пред литургиями за прочтением манифеста при собрании народном отпрavitъ торжественное Господу Богу молебствие с продолжением целодневного звона”⁶. А коли відбувалося подвійне свято (скажімо, обручення поєднували з вінчанням монаршої пари), то дзвони не вмовкали цілих три дні – тобто, такий царський день вшановувався церковним дзвоном так само, як і Великдень – найбільше торжество православних християн. Так, у березні 1816 р. велика княгиня Ганна Павлівна обвінчалася і одружилася з крон-принцем нідерландським Вільгельмом. Відповідно, молебні мали творитися “с колєнопреклонением” и “продолжением к ряду через три дня колокольного звона”⁷. Крім стабільних “царських служб” іноді відбувалися такі молебні, котрі більше не повторювалися. Так, у травні 1808 р. у храмах Поділля цілий день били в дзвони і творили подячні молебні за видужання від віспи великого князя Михайла Павловича.

У “царські дні” священники з амвонів виголошували особливі проповіді, у яких переконували “явно не противитися державній волі” і “не висловлювати необережних суджень про дії влади чи довільно не тлумачити її намірів”. Наголошувалося і на тому, що “життя царя є святиня, котра має оберігатися ціною всякої жертви, ціною життя всіх і кожного”⁸.

Не вшановування у парафії “царських днів” тягнуло за собою покарання священнослужителів. У першій половині XVIII ст. у Російській імперії за нездійснення молебнів у “високоурочистий день” священників заковували в кайдани, позбавляли сану і засиляли до Сибіру. З часом, коли Поділля стало частиною Росії, покарання за цю провину ставали м’якшими. Зокрема, в останні роки XVIII ст. священників, котрі не служили молебнів у “царські дні”, вже тільки штрафували – причому деколи не грішми, а поклонами. У середині XIX ст. за такі провини все частіше обмежувалися призначенням епитимії (тих же поклонів, монастирськими роботами, роботами в архієрейському домі і т.п.). Єпитимію призначали й тоді, якщо духівник регулярно відправляв такі молебні і лише фрагментарно опускав деякі з них⁹.

“В XIX в. царские дни для клира уже чисто официальные праздники. Кроме кафедральных соборов, куда на богослужения собирались все официальные лица данного города, во всех остальных церквях службы в табельные дни проводились по-будничному, при уменьшенном освещении, без певчих и молящихся, ранним утром. Они постепенно сделались официальной данью придворному этикету, праздником почти исключительно официальных учреждений” – загалом справедливо, але не зовсім обґрунтовано вважає один з російських істориків Церкви¹⁰.

В багатьох населених пунктах Поділля “царські дні” відзначалися досить широко і їх відзначення пильно контролювалося владою – про це свідчать чимало історичних документів та сповнені патетики дописи у церковній епархіяльній пресі. Розгалужена система церковних “царських днів” була покликана

запровадити те, щоб кожна подія у житті російського монарха – від народження до смерті – стала святом для кожного православного подольянина.

День народження членів царської родини в богослужіннях чітко відмежовувався від дня ангела чи тезоіменитства і святкувався особливо урочисто. Оскільки щодо дати святкування цих дат внаслідок неповноти церковних календарів у середовищі духовенства могли бути різні думки, то ці дати до кінця існування імперії Романових регламентувалися особливими монаршими розпорядженнями, що доводилися до відома подільського духовенства за допомогою відповідних публікацій у “Подольських єпархиальних ведомостях”. Дана інформація поновлювалася зі вступом на імператорський престол чергового монарха. Так, у 1894 році в вищезначеному церковному часописі було опубліковано імператорське повеління, що встановлювало дні проведення молебнів у кожному храмі Поділля з приводу днів народжень та тезоіменитств нового царя Ніколая II, його дружини Олександри Федорівни та рідного брата Георгія Олександровича¹¹. Зі збільшенням царського сімейства (а імператор Ніколай II мав п’ятеро нащадків) зростало й число днів народжень та відповідних молебнів у храмах Поділля. (Хоча це число вже всеодно було значно меншим, ніж кількість подібних молебнів на початку XIX століття). Крім того, в тогочасних церковних богослужіннях особливими молитовними поминаннями відзначалися і дні народження померлих імператорів. Так, у 1896 році в “Подільських єпархиальних ведомостях” було оприлюднене розпорядження міністерства внутрішніх справ щодо церковного відзначення 100-ліття з дня народження російського імператора Ніколая I¹². Якщо день народження правлячого чи померлого монарха співпадав з пісним днем, то його святкування переносили на інший час – адже в царські дні не рідкістю були організовані застілля. Так, у 1864 р. день народження імператора Александра II співпав з найбільш сумним днем у церковному календарі – страсною п’ятницею, а тому єпархіальна влада Поділля розпорядилася перенести цей день на іншу дату, але ні в якому разі не опускає¹³. При цьому архієрей вчинив досить толерантно, дозволивши духовенству переносити дане святкування на їхній розсуд згідно місцевих умов та зручностей.

День хрещення імператорської особи ставав підставою для проведення молебну лише один раз. Наприклад, у 1875 році прихожани Поділля мали брати участь у молебні на честь хрещення новонародженого великого князя Олександра Володимировича – більше такий молебен не повторювався¹⁴.

Регулярні богослужіння належало здійснювати і в дні коронації. В пореформену епоху єпархіальна преса подавала детальний (на кількадесят сторінок) опис цієї помітної події в державному житті Росії, підкреслювалося її значення для подальшого розвитку держави¹⁵, окреслювалися милості царя щодо підданих з нагоди коронації¹⁶ і знову ж таки регламентувала здійснення царських молебнів з даного приводу, котрі обов’язково ставали щорічними та контролювалися не лише місцевими благочинними, але й поліцією¹⁷. Наприкінці XIX століття подільський преосвященний своїм указом уніфікував час

проведення регулярних царських молебнів після літургії, на яких мали бути присутні чиновники різних відомств та представники місцевої влади¹⁸. Тоді ж подільському духовенству було підтверджено обов'язок кожного "царського дня" говорити проповіді, у яких розкривати значення даних свят¹⁹. Подільський єпархіяльний часопис сповнений повідомлень про те, як на честь коронації миряни Подільської єпархії здійснювали вагомі пожертви до місцевих православних храмів, що також супроводжувалося подячними молебнями²⁰.

День вступу на престол нового імператора у Подільській єпархії поєднували з панахидами, на яких поминали померлого царя. Так було, наприклад, після смерті Александра III, коли новим імператором став Ніколай II²¹.

Супроводжувалися святковими церковними відправами і шлюби членів численного імператорського сімейства. Більшість таких молебнів (якщо мова йшла не власне про правлячого імператора) здійснювалися лише один раз. Але траплялися роки, коли у імператорській родині за рік відбувалося три вінчання і відповідна кількість весіль, котрі мали наслідками молебні в храмах Подільської єпархії. Так, у 1874 р. таких подій було відразу три – згідно розпоряджень єпархіяльної влади у місцевих православних церквах служили молебні на честь одруження великої княгині Марії Олександрівни з принцом Альфредом-Ернестом-Альбертом Великобританським²², великої княгині Віри Олександрівни з принцом Вільгельмом-Євгенієм Вюртемберзьким²³, великого князя Володимира Олександровича з герцогинею Макленбург-Шверинською²⁴. Мабуть, тільки на подібних молебнях подільський православний престолюд міг почути такі складні для слов'янської вимови імена. Якщо дружиною російського імператора ставала інославна представниця іноземної аристократичної родини (а це у домі Романових траплялося регулярно), то вона обов'язково мала прийняти православ'я, про що у храмах Подільської єпархії також відбувалися особливі подячні богослужіння. Так, у 1894 р. подоляни молитовно дякували Богу за приєднання до Православної Церкви принцеси Аліси, котра в православному хрещенні стала Олександрією Федорівною²⁵.

Смерть російського імператора чи когось з членів царської родини мала наслідком численні заупокійні панахиди. Повідомлення про них у "Подільських єпархіяльних відомостях" виходили в особливих чорних траурних рамках. Окремо наказувалося здійснювати панахиди у губернському центрі Кам'янець-Подільському, де мешкало чимало державних службовців²⁶. Далі ж подібні заупокійні служби мали відбуватися в усіх православних храмах Подільської єпархії. Деколи під час таких панахид місцеві прихожани жертвували для храму ікону небесного покровителя померлого царя в пам'ять про цю подію. Наприклад після вбивства Александра II селяни с.Підлісного-Ялтушкова Могилівського повіту подарували своїй парафіяльній церкві ікону "для увековечивання пам'яті мученической кончини Государя Императора Александра II"²⁷. Практикувалися панахиди в дні ювілеїв смерті колишніх правителів Росії з дому Романових. Так, у 1896 році в подільських церквах служили панахиду з нагоди 100-літнього ювілею смерті російської імператриці Єкатеріни II²⁸.

Урочистими молебнями супроводжувалися і зустрічі царських дарунків подільським храмам. Російські імператори та члени їх родин неодноразово виступали жертводавцями православних храмів Подільської єпархії – при цьому мова йшла не лише про порівняно відомі собори повітових центрів, але й про сільські провінційні церкви – всюди російські православні піддані мали відчувати увагу августійших осіб до духовних потреб населення. Так, у 1865 році “Подільські єпархіальні відомості” сповістили, що імператор Александр II подарував Казанську ікону Богоматері Конищевській волості²⁹, у 1866 р. було опубліковано повідомлення про пожертву храмам Подільської єпархії 33-х дарохранительниць спадкоємцем російського престолоу Александром Александровичем³⁰. З цього приводу в храмах єпархії відправляли подячні молебні і молилися за здоров’я імператорської родини. Подія дійсно була небуденною. Один з дописувачів “Подільських єпархіальних відомостей” стверджував, що у Вінниці після здійснення у місцевому соборі подячного молебню кілька днів точилися розмови виключно про подаровану дарохранительницю³¹. У 1869 році спадкоємець російського трону подарував дем’янківській церкві (Ушицький повіт) ікону, яку мали вже по маршруту слідування зустрічати урочистими молебнями³².

Особливу групу складали церковні молебні з приводу різноманітних одиничних подій у житті царського дому Романових – ювілеїв, подорожей, невдалих замахів, врятування царської родини в залізничній катастрофі. Деколи такі богослужіння відправлялися лише один раз, але ще частіше ставали традиційними. Так, молебні щодо вдалого завершення подорожі одного з членів царського сімейства мали продовжуватися тільки під час даної подорожі і після її завершення єпархіальна влада сповіщала про припинення духовенством таких служінь³³. Подячні богослужіння з приводу врятування імператорської родини в залізничній катастрофі чи спасіння імператора від замаху супроводжувалися складанням вірнопідданських “адрес” та жертвуваннями мирян в знак подяки Богу за збереження життя августійших осіб³⁴.

Такі богослужіння були одиничними і тому, мабуть, особливо урочистими. Зрозуміло, що подібні події завжди були несподіванкою і владоможці не пропускали нагоди надати такому “царському дню” певного відтінку таємничості. Наприклад, 4 квітня 1866 року російського імператора Александра II було в черговий раз врятовано від замаху. Вже наступного дня – 5 квітня цього року в губернському центрі Кам’янці-Подільському об 11 годині дня стали урочисто бити в дзвони на великій соборній дзвіниці. Паралельно з цим відбувалося приготування святкової трапези. На дзвін стали сходитися місцеві мешканці – як описував очевидець, “граждане всех наций и сословий ехали и шли к одному пункту”³⁵. Губернатор розпорядився всім службовцям з’явитися до собору у парадній формі. При цьому витримувалася інтрига – майже ніхто не знав, з якого приводу відбуваються збори міських жителів. “Собравшееся каменец-подольское общество было поражено таинственностью губернаторских распоряжений и с немym напряжением ожидало развязки” –

сповіщав церковний часопис³⁶. Коли у повній парадній формі на площу прибув подільський губернатор Олександр Горемикін та архієпископ Леонтій, всі стали уважно слухати повідомлення про врятування імператора від замаху на його життя. “Все искренне русские сердца издали тяжелый и горький вздох” і по знаку подільського губернатора присутні опустили на коліна для здійснення подячного молебню, що розпочався з гімну “Боже, Царя храни!”³⁷ Автор допису в “Подільських єпархіальних відомостях” стверджував, що бачив у тогочасному Кам’янці-Подільському чималу кількість людей, сповнених щирої радості – деякі з них навіть влаштовували святкові обіди та вечері.

Коли ж прихожани не поміщалися навіть на міській площі, то царські молебні переносили за місто, де свято переростало у замиський пікнік. Так, в 1865 році у м. Вінниці день коронації імператора Александра II святкували на мальовничих замиських берегах ріки Бугу. Там в цей час стояли три піхотні полки і пересувна полкова церква, що стала осередком відзначення “царського дня”. Сюди з міста хресними ходами прийшли православні миряни і, крім того, були присутніми й іновірці – як описував очевидець, “много было даже евреев”³⁸. Загалом на святкування коронаційного дня зібралося до 8 тисяч мешканців Вінниці, що явно спростовує твердження вищенаведеного автора (М.Нікольського) про порожні храми в офіційні “царські дні”. Тут відбувся молебен з колінопреклонінням і цілоденним дзвоном, який мав стати засобом патріотичного виховання підданих.

Тобто, у XIX – на початку XX століття щорічне церковне коло богослужінь Подільської єпархії включало в себе півтора-два десятки “царських днів”, що були ініційовані не Церквою, а державою. Вони мали порівняно незначне відношення до християнської релігії і були спрямовані на виховання російського патріотизму в українських мирян Поділля. Їх кількість була більшою, ніж скажімо, число дванадятих православних свят – найбільших торжеств Православ’я. Слід відзначити, що понад століття такої виховної роботи не пройшли дарма – серед подолян дійсно траплялися виховані з дитинства щирі прихильники російського імператорського престолу, які брали активну участь у подібних святкуваннях. Зрештою, значну кількість особистого складу місцевих монархічних організацій правого спрямування (відділення “Союзу руського народу” тощо) репрезентували подоляни з українськими прізвищами, котрі мали ідентичність російських підданих. Цьому значною мірою сприяли церковно-державні заходи під час “царських днів”.

Примітки:

1. Перерва, В. С. Православне Надросся у XIX столітті / Володимир Перерва. – Біла Церква, 2004. – С. 69-80
2. Центральний державний історичний архів в м.Києві (далі – ЦДАУ в м.Києві), ф.127, оп.351, спр.10, арк.2.
3. Там само, ф.127, оп.351, спр.93, арк.1-2, 79.
4. Там само, ф.127, оп.659, спр.216, арк.2.
5. Там само, ф.127, оп.690 (1889 р.), спр.985, арк.2.

6. Там само, ф.127, оп.1044, спр.40, арк.1.
7. Там само, арк.2.
8. Мальшевский, И. Речь по случаю сохранения жизни государя императора от покушения на него, бывшего 4 апреля / И. Мальшевский // Киевские епархиальные ведомости. – 1866. – № 9. – С. 286-287.
9. ЦДІАУ в м.Києві, ф.127, оп.48, спр.76, арк.26-29.
10. Никольский, Н. М. История русской церкви / Н. М. Никольский. – М., 1983. – С. 223-224.
11. Высочайшее повеление об установлении празднования дня рождения и тезоименитства Государя Императора, Государыни императрицы Александры Федоровны и наследника цесаревича Георгия Александровича // Подольские епархиальные ведомости. – 1894. – № 48. – С. 992.
12. Копия циркуляра Министерства внутренних дел по поводу празднования 100-летия со дня рождения императора Николая I // Подольские епархиальные ведомости (далее – ПЕВ). – 1896. – № 23-24. – С. 480-482.
13. О перенесении на другие дни празднования дня рождения Государя Александра Павловича вследствие совпадения этого дня с Великою Пятницею // ПЕВ. – 1864. – № 8. – С. 95.
14. О совершении молебствий по случаю совершившегося крещения Высокородившегося Великого князя Александра Владимировича // ПЕВ. – 1875. – № 20. – С. 393-394.
15. Церемониал коронования Их Императорских Величеств // Подольские епархиальные ведомости. – 1896. – № 18. – С. 362-390.
16. Высочайший манифест о милостях, даруемых в память священного Коронования Их Императорских Величеств // ПЕВ. – 1896. – № 23-24. – С. 447-475.
17. Уведомление о предписании губернатора полиции наблюдать за соблюдением крестьянами праздничных дней и за посещением церкви // ПЕВ. – 1863. – № 5. – С. 53-54.
18. О времени начала литургии и всенощного бдения в высокородивственные дни и великие праздники, в которые обязательно должны присутствовать в церкви чиновники разных ведомств и представители сельских властей // ПЕВ. – 1891. – № 46. – С. 615-617.
19. Предписание духовенству говорить в высокородивственные дни поучения, разъяснение народу значения праздничных событий // ПЕВ. – 1892. – № 40. – С. 837-838.
20. Сообщение о пожертвованиях прихожан в разных местах Подольской епархии в ознаменование Священного Коронования Их Императорских Величеств // ПЕВ. – 1883. – № 25. – С. 390-391.
21. О исполнении правительственных распоряжений по поводу восшествия на престол Государя Императора Николая Александровича и относительно заупокойных молений о почившем Государе Императоре Александре III // ПЕВ. – 1894. – № 44. – С. 926.
22. О совершении благодарственных молебствий по случаю бракосочетания Ее Императорского Высочества Великой княжны Марии Александровны с принцем Альфредом-Эрнестом-Альбертом Великобританским, герцогом Эдинбургским

// ПЕВ. – 1874. – № 2. – С. 25-26.

23. О совершении благодарственных молебствий по случаю бракосочетание Ее Императорского Высочества Великой княжны Веры Константиновны с принцем Вильгельмом-Евгением Виртембергским // ПЕВ. – 1874. – № 13. – С. 336-337.

24. О совершении благодарственных молебствий по случаю бракосочетание Его Императорского Высочества Великого князя Владимира Александровича с герцогинею Макленбург-Шверинскою // ПЕВ. – 1874. – № 19. – С. 525-527.

25. По поводу присоединения к Православной Церкви Ея Великогерцогского Высочества принцессы Алисы с именем Александры Феодоровны // ПЕВ. – 1894. – № 45. – С. 944.

26. О совершении в городе Каменце заукойных молений по в Бозе почившем Государе Императоре Александре III // ПЕВ. – 1894. – № 43. – С. 905.

27. О приобретении крестьянами с. Подлесного-Ялтушкова Могилевского уезда иконы для увековечивания памяти мученической кончины Государя Императора Александра II // ПЕВ. – 1883. – № 4. – С. 55-56.

28. О заукойных молениях по поводу исполнившегося 6 ноября 1896 года 100-летия со дня кончины императрицы Екатерины II // ПЕВ. – 1896. – № 44. – С. 476.

29. О Высочайшем пожаловании для конищевской волости иконы Казанской Божьей Матери // ПЕВ. – 1865. – № 23. – С. 512.

30. Сообщение о пожертвовании для Подольской епархии 33-х дарохранительниц Его Императорским Высочеством Государем Наследником Цесаревичем Александром Александровичем // ПЕВ. – 1866. – № 8. – С. 95-97.

31. А. Б. Письмо из города Винницы / А. Б. // ПЕВ. – 1866. – № 14. – С. 508-514.

32. Распоряжение о торжественной встрече иконы, пожертвованной в демянковещкую церковь Ушицкого уезда Государем наследником Цесаревичем // ПЕВ. – 1869. – № 8. – С. 94-95.

33. О прекращении возношения особых молений о благополучном путешествии Их Императорских Величеств вследствие возвращения из путешествия Его Императорского Высочества Великого Князя Георгия Александровича // ПЕВ. – 1891. – № 27. – С. 403.

34. Сообщения о пожертвованиях, поступивших от крестьянских обществ в память чудесного спасения Царской семьи 17 октября 1888 года // ПЕВ. – 1888. – № 46. – С. 558-559; № 49. – С. 583-584.

35. 5 апреля 1866 года в Каменце-Подольском // ПЕВ. – 1866. – № 9. – С. 325.

36. Там само. – С. 325.

37. Там само. – С. 326.

38. Речь, сказанная войскам, расположенным в лагере под городом Винницею пред началом молебна в день коронации Государя Императора 26 августа // ПЕВ. – 1865. – № 19. – С. 823.

Резюме

В данной статье анализируется ввод “царских дней” в церковные богослужения Подольской епархии XIX – начала XX вв. и их влияние на церковную жизнь прихожан. Автор опирается на сведения епархиальной прессы и неопубликованные источники из архивов Киева.

Ключевые слова: Царский день, Подольская епархия, Российская Православная Церковь, богослужение, православный храм, император, духовенство.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 94(43)“18-19”

В.Б.Стецюк

Полкові храми Поділля наприкінці XIX – на початку XX ст.: історичний та архітектурний аспекти

В статті досліджується діяльність військового духовенства Подільської губернії на початку XX ст. крізь призму функціонування полкових храмів, аналізується процес спорудження храмів військового відомства, пропонується їх типологія як специфічних архітектурних форм.

Ключові слова: полковий храм, Подільська губернія.

Функціонування храмів військового відомства в Україні імперської доби, зокрема, й на Поділлі, досі залишається практично поза увагою дослідників. Ще напередодні I світової війни з'явилась фундаментальна праця полкового священика Г.Цитовича, автор якої спробував зібрати і впорядкувати відомості про всі храми, що перебували у розпорядженні військового відомства¹. Повернення до цієї тематики стало можливим лише після падіння радянського режиму, однак функціонування полкових храмів побіжно розглянули (переважно на прикладі церков Гвардійського корпусу, військових храмів Кавказу і Царства Польського) лише В.Котков² і Г.Капков³. Серед дослідників історії Поділля доля полкових храмів піднімалась у працях С.Єсюніна⁴.

Варто відзначити, що наприкінці XIX – на початку XX ст. прикордонне Поділля було одним з найбільш насичених військами регіонів Російської імперії – вже у 70-і рр. тут були розміщені 12-а піхотна і 12-а кавалерійська дивізії⁵, а згодом до них додалися перекинута з Кавказу 19-а піхотна дивізія, ново-сформована 2-а козача Зведена дивізія, а також сформована з окремих стрілецьких батальйонів і переформована у чотириполковий склад 3-я стрілецька бригада⁶. Всього напередодні I світової війни на території губернії дислокувались 6 піхотних (один полк 12-ї дивізії дислокувався у Старокостянтинові Волинської губернії, а полк 19-ї дивізії – в Умані на Київщині), 4 стрілецьких, 3 кавалерійських та 5 козачих полків, а також артилерійські, інженерні, санітарні частини, підрозділи та інституції, військовослужбовці яких зазвичай ставали